

जिउँदो लास नाटकमा असामान्य पात्र
An Unusual Character in Jiundo las Drama

ठाकुरप्रसाद पोखरेल
सह-प्राध्यापक, नेपालीविभाग
मेची बहुमुखी क्याम्पस, भद्रपुर, भापा
Thakur Prasad Pokhrel
Associate Professor, Department of Nepali
Mechi Multiple Campus, Bhadrapur, Jhapa
Email: tpokhrel6@gmail.com

सारवस्तु

जिउँदो लास नाटकमा असामान्य पात्र शीर्षकको लेख पात्रका असामान्य व्यवहार र विचारमा केन्द्रित छ । चेतनमा रहेका इच्छा, आकाङ्क्षा समयमै परितृप्त हुन नसक्दा अचेतनभित्र दमित भएर रहन्छन् । त्यस्ता दमित भावना बाह्य व्यक्त हुन नपाउँदा व्यक्ति विक्षिप्त अवस्थामा पुग्दछ भन्ने सिगमन्ड फ्रायडको मनोवैज्ञानिक सिद्धान्तका आधारमा नाटकका असामान्य अवस्थामा रहेका पात्रहरूका व्यवहारको विश्लेषण गरिएको छ । यहाँ वर्षौंदेखि पतिको प्रतीक्षा गर्दै आएको उर्मिला एक्लो जीवन वाँच्न नसक्ने अवस्थामा पुगेकी छ । उसलाई पुरुषको प्रतीकका रूपमा माउसुली, सर्पले सपनामा सताउने, त्रसित तुल्याउने गरेका छन् । प्रतिमा वैधव्य जीवन वाँच्नुभन्दा मृत्युवरणको चाहना भएका कारण जिउँदो लास भएर वाँचेको प्रसङ्ग व्यक्त गर्दछे । राधाकृष्ण मानिसलाई मुर्कुटा र कक्षाकोठालाई मसानघाट देख्ने असामान्य पात्रका रूपमा उपस्थित भएको छ । यहाँ पात्रका असामान्य व्यवहार विश्लेषण गर्नेक्रममा विषय-परिचय, अध्ययनको विधि, सैद्धान्तिक पर्याधार, जिउँदो लास नाटकको कथावस्तु, जिउँदो लास नाटकको विश्लेषणजस्ता उपशीर्षकको प्रयोग गरिएको छ । दमित अवस्थामा रहेको मनोकाङ्क्षा समयमै परितृप्त नहुँदा व्यक्ति असामान्य र विक्षिप्त भई मृत्युवरण गर्न पुग्दछ भन्ने निष्कर्ष निकालिएको छ ।

Abstract

The article titled "Abnormal Characters in Living Corpse Drama" delves into the peculiar behavior and thoughts exhibited by the characters within. It explores how desires, harbored within the conscious mind, become suppressed in the unconscious realm due to their inability to be fulfilled in a timely manner. Drawing from Sigmund Freud's psychological theory, it posits that when such repressed sentiments cannot find external expression, characters manifest abnormal behaviors when confronted with challenging circumstances within the play. Urmila, for instance, depicted as awaiting her husband for years, finds herself in a state of profound dependency, unable to endure solitude. Symbolically represented by Mausuli, a snake, her husband's absence haunts and terrifies her in her dreams. This imagery symbolizes the struggle of existing as a living corpse, consumed by a desire for death rather than embracing a legitimate existence. Similarly, Radhakrishna emerges as an unconventional character who perceives individuals as Murkutas and classrooms as Masanghats. Through the utilization of subheadings such as topic introduction, study method, theoretical framework, plot analysis of Jiundo Las Natak, and examination of Jiundo Las Natak, the article meticulously dissects the abnormal behaviors of the characters. Ultimately, the article concludes that if repressed desires remain unfulfilled over time, individuals may descend into abnormality and mental instability, ultimately leading to their demise.

शब्दकुञ्जी: कुण्ठा, दमन, नृशंशता, विध्वंस, सुषुप्त, द्वन्द्वग्रस्त

Keywords: Frustrated, oppressed, brutalized, devastated, dormant, conflicted

विषय परिचय

विजय मल्ल (१९८२-२०५६) ले नाटक, एकाङ्की, कविता, कथा, उपन्यास, निबन्ध आदि विधामा ख्याति प्राप्त व्यक्ति हुन् । विभिन्न विधामा कलम चलाए पनि उनका दर्जनौं नाटक, एकाङ्कीहरू प्रकाशित भएका छन् । राधा मान्दिन, (२००१) देखि सपनाका सन्तानहरू (२०४७) सम्म पाँच दशक लामो समय नाटक लेखनमा सक्रिय मल्लले नयाँ, नयाँ प्रवृत्तिहरूको प्रयोग गरेको भेटिन्छ । उनका *कोही किन बर्बाद होस्* (२०१४), *जिउँदो लास* (२०१७), *बहुला काजीको सपना* (२०२८), *पत्थरको कथा* (२०२८), *दोभान* (२०३४), *स्मृतिको पर्खाल भित्र*, *मानिस र मुकुन्दो* (२०४०), *भुलै भुलको यथार्थ*, *पहाड चिच्याइ रहेछ* (२०४१), *भित्ते घडी* आदि नाटक, एकाङ्कीहरू प्रकाशित छन् । मल्लका नाटकमा सामाजिक समस्या, जटिलता, असामान्य मनोविज्ञान, मनोद्वन्द्व, प्रयोगात्मकता, विसङ्गति, स्वैरकल्पना जस्ता प्रवृत्तिहरू पाइन्छन् । मल्ल पात्रहरूले भोगेका आन्तरिक मनोदशा एवम् पीडालाई सशक्त रूपमा चित्रण गर्ने नाटककार हुन् । नाट्यकृतिमा समाजका नकारात्मक पक्षलाई खोतल्दै तिनको सुधार हुनुपर्छ भन्ने सन्देश रहेको पाइन्छ । प्रस्तुत लेखभित्र जिउँदो लास नाटकमा प्रयुक्त असामान्य पात्रमा विकसित असामान्य अवस्थाको विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्ययनको विधि

प्रस्तुत लेखमा प्राथमिक र द्वितीयक गरी दुवै किसिमका सामग्रीहरूको उपयोग गरिएको छ । प्राथमिक सामग्रीका रूपमा विजय मल्लका नाटकहरू रहेका छन् । द्वितीयक सामग्रीका रूपमा मनोविज्ञानसँग सम्बन्धित सैद्धान्तिक पुस्तक एवम् फुटकर लेखहरू र नाटकमा आधारित लेखहरूको प्रयोग गरिएको छ । यस्ता सामग्रीहरू प्रायः पुस्तकालयबाट प्राप्त गरिएको छ । यसमा मुख्यतः असामान्य अवस्थाका पात्रहरूको व्यवहारमा केन्द्रित रही जिउँदो लास नाटकको विश्लेषण गरिएको छ ।

विश्लेषणको सैद्धान्तिक पर्याधार

प्रस्तुत लेखमा जिउँदो लास नाटकका असामान्य पात्रहरूको विश्लेषण गर्दा मनोवैज्ञानिक सिद्धान्तलाई आधार बनाइएको छ । व्यक्तिको चाहना अपूर्ण भई चिन्ताग्रस्त बन्दै गएपछि देखिने असान्दर्भिक व्यवहारलाई नै असामान्य भनी विश्लेषण गरिएको छ । मनको अध्ययन गर्ने वैज्ञानिक शास्त्रलाई मनोविज्ञान भनिन्छ । मानिसका मनको प्रवृत्ति उसका विभिन्न अवस्था तथा क्रिया र त्यसमा पर्ने प्रभावको अध्ययन, विश्लेषण गर्ने विज्ञान वा शास्त्रका रूपमा मनोविज्ञान चिनिने गर्दछ (पोखरेल, २०४०, पृ.१०४८) । यसलाई अङ्ग्रेजिमा साइकोलोजी भनिन्छ । 'साइको' शब्दले आत्मा र 'लोगस'ले शास्त्र वा विज्ञान भन्ने बोध गराउँछ । अथवा आत्माको अध्ययन गर्ने वैज्ञानिक शास्त्र भन्ने बुझिन्छ । (दीक्षित, २०६७, ४७३) मनोवैज्ञानिकहरूले मनलाई जीवनको मुख्य केन्द्र मानेका छन् । फ्रायडले आधुनिक मनोविज्ञानका क्षेत्रमा लागेर व्यक्तिका सामान्य र असामान्य तहको व्याख्या/विश्लेषण गर्ने काम गरेका छन् । उनीद्वारा प्रतिपादित मनोविश्लेषण सिद्धान्त आधुनिक मनोविज्ञानका क्षेत्रमा सर्वाधिक चर्चित र प्रभावकारी रूपमा रहेको छ ।

फ्रायडले मानव मनका विभिन्न तहको वैज्ञानिक रूपमा अध्ययन, विश्लेषण गरेका छन् । 'मन' शब्दका अनेक अर्थहरू लगाइए पनि उनलेचाहिँ अन्तरात्माका रूपमा लिएर व्यक्तिको मूल तत्व मानेका छन् । अन्तरात्माबाटै व्यक्तित्वको विकास सञ्जात रूपमा हुन्छ । वातावरणले विभिन्न परिस्थितिहरूका साथ आफू अनुकूल अवस्थाको समायोजन गर्ने क्षमता अभिवृद्धि गर्दछ (सिन्हा र मिश्रा, सन्१९८७, पृ.८६) । मनभित्र एकै खालको मात्र अवस्था नरहेर दुई भिन्न विरोधी शक्तिहरू उपस्थित भएका समयमा मनका विभिन्न अवस्थाहरूको ज्ञात हुन थाल्दछ । फ्रायडका अनुसार मनका दुई (क) गत्यात्मक पक्ष र (ख) आकारात्मक पक्षहरू हुन्छन् (सुलेमान र तैबाव, सन्२००४, पृ.७५) भनी चर्चा गरेका छन् । उनका अनुसार प्रत्येक मानवभित्र परस्पर दुई विरोधी प्रवृत्तिहरू रहेका हुन्छन् । तिनै विरोधी प्रवृत्तिबिच द्वन्द्व भइरहन्छ । परिस्थितिअनुसार आफ्नो अनुकूल स्थिति सिर्जनाका लागि मन गत्यात्मक रूपले परिवर्तन भइरहन्छ । फ्रायडले गत्यात्मक पक्षअन्तर्गत (अ) इदम्, (आ) अहम् र (इ) पराहम् गरी मनका तीनवटा तह मानेका छन् । उनले व्यक्तिका जन्मजात एवम् शरीरसँग सम्बन्धित गुणहरूको स्रोतका रूपमा इदमलाई लिएका छन् । यो व्यक्तिका समग्र इच्छाहरूको मूल स्रोत हो । यो सामाजिक नीति-नियमको विरोधीका रूपमा रहेको हुन्छ । अहमलाई चेतन वा बुद्धि भन्ने गरिन्छ । जन्मदेखि नै व्यक्तिका बाह्य वातावरणको प्रभाव परी अहमको विकास हुन थाल्दछ । जीवनमा बाधा, व्यवधान उत्पन्न भएको बोधसँगै अहमले जन्म लिन्छ । व्यक्ति यथार्थ पक्षसँग सम्बन्धित हुने भएकाले यो जीवन परिचालन गर्ने आधिकारिक तत्वका रूपमा रहेको हुन्छ । (पृ.७९) अहमले इदम् र उच्चाहममाथि नियन्त्रण एवम् शासन गर्दछ । यो इदम् र उच्चाहमप्रति सकारात्मक भइदिदा व्यक्तिका द्विविधा उत्पन्न हुन्छ । यसले सुखलाईभन्दा पनि यथार्थलाई अँगालेको हुन्छ (तिवारी, २०३५, पृ.८०) । पराहमले यथार्थका सद्दा आदर्शको प्रतिनिधित्व गर्दछ । माता-पिताका सत्-असत् र पाप-पुण्यका मान्यताहरूलाई आत्मसात् गरेपछि व्यक्तिका

अहम्बाट उच्चाहम्को विकास हुन्छ । बालक चार-पाँच वर्षको उमेर भएपछि राम्रा-नराम्रा कुराहरू बुझी उसमा पराहम्को आरम्भ हुन पुग्छ (सुलेमान, तैबाब, २००४, पृ.८२) ।

फ्रायडले मनको आकारात्मक पक्षलाई तीन भागमा विभाजन गरेका छन् - (अ) चेतन, (आ) अचेतन र (इ) अचेतन । चेतन मनको सम्बन्ध प्रत्यक्ष वा तात्कालिक ज्ञानसँग हुन्छ । वर्तमान अवस्थामा भएका इच्छा, विचार र अनुभवका सम्बन्धमा जानकारी हुनु नै व्यक्तिको चेतनावस्था हो । त्यस्तै अतीतमा भएका घटना, परिस्थिति, व्यक्ति, समयको तत्काल स्मरण गर्नु पनि चेतनको कार्य हो (ज्ञवाली, २०६३, पृ.७५) । यसमा तत्काल व्यक्तिका स्मृतिभित्र नरहेका विचार, इच्छा, घटना आदि रहेका हुन्छन् । पहिला जानेबुझेका र पछि स्मरणमा नरहेका कुराहरू केही समयको स्मरण गर्ने प्रयासपछि जानकारीमा आउने अवस्थालाई नै अर्धचेतन भनिन्छ । यो चेतन र अचेतन बीचको भाग हो । कुनै कुराहरू तत्काल स्मरणमा नभए पनि छिन भरभै प्रत्याह्वान गरी पुनः स्मरण गर्न सकिन्छ (भण्डारी, २०५६, पृ.४०) । राम्रा, नराम्रा इच्छाहरूको सङ्ग्रहका रूपमा अचेतन मन रहेको हुन्छ । स्मरणमा नरहेका जति पनि कुराहरू छन् ती सबै अचेतनमा हुने भएकाले इच्छाहरूको विशाल भण्डारका रूपमा रहेको हुन्छ । अचेतनमा रहेका इच्छा एवम् विचारहरूको जानकारी वर्तमान अवस्थामा व्यक्तिलाई हुँदैन । सामान्य प्रयासबाट तिनलाई स्मरणमा ल्याउन पनि सकिदैन । अचेतनमा रहेका दमित इच्छाहरू अनैतिक, कामुक तथा असामाजिक हुन्छन् । पहिला चेतनमा रहेका दमित इच्छाहरू नैतिक प्रतिबन्धका कारण पूर्ण हुन नपाई दमित भएर रहेका हुन्छन् । त्यहाँ रहेका दमित इच्छाहरू अप्रत्यक्ष रूपमा स्वप्न आदिका माध्यमबाट सन्तुष्टि प्राप्त गर्दछन् (सुलेमान, तैबाब, सन् २००४, पृ.८९) ।

मनको अहम् पक्षलाई वास्तविकताको ज्ञान हुन्छ । यसले पूरा हुन सकेलाई चेतन मनमा र पूरा नहुनेलाई अचेतन मनतिर पठाउँछ । तिनै इदम्ले जन्माएका र अहम्ले पूरा हुन नसक्ने ठानेका इच्छालाई अचेतन मनतिर धकेल्ने प्रक्रियालाई दमन भनिन्छ (भण्डारी, २०५६, पृ.६८) । यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने मनका थोरै इच्छाहरू मात्र पूरा हुन सक्छन् र थोरै इच्छाहरू अपूरा र अधुरा हुन्छन् । यी अपूर्ण इच्छाहरू अचेतनमा दमित भएर रहन्छन् । ती इच्छाहरू निष्क्रिय नभई सक्रिय रूपमा रहेका हुन्छन् । मनोग्रन्थिप्रति जति दमनको प्रक्रिया बढ्दै जान्छ त्यति नै सशक्त र उग्र बन्दै जान्छन् । अनुचित इच्छाहरूको उचित दमन निकास हो । मानसिक रूपमा स्वस्थ व्यक्तिमा दमन प्रक्रिया अधिक गरिएको हुन्छ । मनस्तापी र मनोविक्षिप्त व्यक्तिहरूमा दमनको प्रक्रिया न्यून र कमजोर रहेको पाइन्छ । असन्तुष्ट इच्छाहरूको दमन सफल भए मात्र व्यक्ति चिन्तामुक्त हुन्छ । (पृ.७२) मानसिक रूपमा स्वस्थ रहन दमन हुनु आवश्यक मानिएको छ । उचित रूपमा दमन नभए व्यक्ति मनोरोगी र अस्वस्थ बन्दछ ।

जिउँदो लास नाटकको कथावस्तु

प्रतिमा र उर्मिला बिचको संवादबाट सुरु भएको कथावस्तु मनोरोगद्वारा असामान्य अवस्थामा पुगेकी उर्मिलाको मृत्युसम्म विस्तार हुन पुगेको छ । कथावस्तु आरम्भ हुनुपूर्व नै उर्मिला पति परदेश गएको हुँदा फर्केर आउने प्रतीक्षा गर्दागर्दै निराश भएर मनोरोगद्वारा सताइएकी छ । प्रतिमा विवाह भएको केही समयपछि पतिको मृत्यु भएर वैधव्य जीवन वाँचिरहेकी छ । विवाहित नारीहरू पतिविहीन अवस्थामा दुवै माइत बसिरहेका छन् । उर्मिला र प्रतिमाको मञ्चमा उपस्थित भएपछि नाट्यवस्तु प्रारम्भ भएको छ । उर्मिला दाजुले आफूलाई उपचार गर्न लागेको बुझेर अब बाँच्ने चाहना नरहेको धारणा व्यक्त गर्दछे । ऊ आफू बाँचेर कसैलाई पनि लाभ नहुने ठान्दछे । प्रतिमाले दिदीका कुरा सुनेर आफू भन वैधव्य जीवन बाँच्न नपरे हुन्थ्यो भन्ने ठानेको देखिन्छ । ऊ आफू मुर्दाकी स्वास्नी भनी निराशा व्यक्त गर्दछे । ललित पनि प्रतिमाका कुरा सुनेर आफू मरेको, लास हेरिरेजस्तो लागेको बताउँछ । ऊ प्रतिमाले घृणित वस्तुलाई प्रेम र सुन्दर वस्तुलाई घृणा गर्ने विचार सुनेर आश्चर्यमा परेको देखिन्छ । प्रतिमा मन पराएर माया गरेका वस्तु मर्दै जानेक्रमबाट पीडित बनेको प्रसङ्ग व्यक्त गर्दछे । ऊ मानसिक पीडाबाट छटपटाएकी छ । ललितका अनुसार समाजमा घृणा गर्दा सम्मान र प्रेम गर्दा कमजोर भइन्छ । ऊ उर्मिलालाई पति फर्कन्छ कि फर्कदैन भन्ने अनिश्चितताका कारण मनोरोग विकसित भएको उल्लेख गर्दछ । उर्मिला हराएको पतिको मृत्यु भएको, जलाएको सपना देखेको हुँदा फर्कदैन भन्ने कुरामा विश्वास गर्दछे । ललितचाहिँ उर्मिला पति फर्कन्छ भन्ने विश्वास नभए पनि फर्कन्छ भन्ने आशामा जीवन व्यतीत गर्न चाहन्छे भन्ने धारणा व्यक्त गर्दछे ।

उर्मिला कृष्णसँग आफू औषधी खाएर बाँच्ने चाहना नभएको कुरा गर्दछे । ऊभित्र प्रतीक्षा गर्दै बाँच्ने इच्छा समाप्त भएको छ । उर्मिलालाई दिनानुदिन मनोविक्षिप्तताले सताउँदै लागेको हुँदा कोठामा राम्ररी सुत्ने नसक्ने अवस्थामा पुगेकी छ । उसलाई उल्टी आउने, मूर्च्छा पर्ने समस्या देखापरेको छ । शङ्करका अनुसार उर्मिलाको मानसिक रोग हो । प्रतिमा पनि आफूले पालेको मुसुलाई मायाको भावमा चुम्बन गरेर असामान्य व्यवहार देखाउँछे । ऊ विधवा भएकी हुँदा लासलाई माया गर्न बाध्य हुँदा आफैँ लास भएको बताउँछे । ऊ अब कोठाभित्र सुत्न नसक्ने अवस्थामा पुगेको कुरा सुनेर बुझ्दा दलिनबाट आफ्नो पति चियाउन आएको, भित्ताबाट

माउसुली सधैं शरीरमाथि सल्बलाउने गरेको सपना देखेर त्रसित बनेकी हुँदा आफू नबाँच्ने अवस्थामा पुगेको सुनाउँछे । पढेर बस्दा एकान्तमा माउसुली आएर सताउने कुरा गरेबाट असामान्य अवस्थामा पुगेकी छ । माउसुली देख्दा घृणाले सताएर बान्ता आउने गरेको बताउँछे ।

नाटकमा राधाकृष्ण कक्षाकोठामा पढाउँदै गर्दा विद्यार्थीहरूलाई मुर्दाजस्तो र कोठालाई मसान घाट देख्ने गरेको बताउँदा असामान्य अवस्थामा पुगेको देखिन्छ । प्रतिमा समाजमा सतीप्रथा रहिरहेको भए पतिवियोगको पीडा सधैं भोग्नुका सट्टा केही क्षणमै समाप्त भइन्थ्यो भन्ने ठान्दछे । उर्मिला शङ्करको हात समाउँदै आफ्नो पति ठानी हातमा समाएर अनेक प्रश्न गर्दछे । ऊ मानसिक अस्वस्थताबाट सताइएकी हुँदा चैतन्यरहित बनेकी छ । ऊ पति आएर आफूसँग गफ गरेको बताउँछे र अब छिटै आउनुहुन्छ भन्ने असामान्य कुरा गर्दछे । उर्मिला अस्वस्थ बन्दै गएकी हुँदा जीवनमा घाम लागेको, रमाइलो भएको सुनाउँदै शिथिल भएर बोल्दाबोल्दै मूर्छा परी मृत्युवरण गरेपछि नाट्यवस्तु समाप्त हुन्छ ।

जिउँदो लास नाटकको विश्लेषण

विजय मल्लको जिउँदो लास नाटक असामान्य अवस्थाका पात्रहरूको जीवनचित्रणमा केन्द्रित रहेको छ । व्यक्ति चाहना पूर्ण नभई लामो समयसम्म अतृप्त रहँदा मानसिक पीडाद्वारा सताएपछि सामाजिक मूल्य, मान्यताबाट अलग भई भिन्न व्यवहार देखाउन थाल्दछ । यो नाटकमा अस्वस्थ मानसिक अवस्थाका पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । यहाँ उर्मिला, प्रतिमा, राधाकृष्ण असामान्य अवस्थाका अस्वस्थ पात्रहरू हुन् ।

उर्मिला

उर्मिलाको मानसिक अवस्था जटिल बन्दै गएको देखिन्छ । छ वर्ष पहिला पति परदेश गएर नआएको हुँदा आउने प्रतीक्षा गर्दागर्दै मानसिक समस्या विकसित भएको छ । प्रत्येक क्षण पति आउला भनी बाटो हेर्दाहेर्दै लामो समय व्यतीत भइसकेको छ । ऊ दिनानुदिन निराश बन्दै बाँचेकी छ । उर्मिला भन्छे- “मलाई बाँचन मन लागेन...म बाँचेर के गरूँ, म बाँचेर के फाइदा भो” (मल्ल, २०५८, पृ.२) । मनोविज्ञानका अनुसार मानिस आफूले अति माया गरेको व्यक्ति वा वस्तु वियोग भएपछि अन्तर्द्वन्द्वका कारण व्यक्ति निराश हुन्छ । जीवनप्रतिको सुख र आकर्षण घट्दै गएर मानसपटलमा मृत्यु-मूलप्रवृत्ति विस्तारै प्रकट भई ऊ संसारमा बाँच्न चाहदैन (भण्डारी, २०५६, पृ.२८-२९) । उर्मिला सपना देखेको कुरा गर्दै आएको हुँदा प्रतिमा पनि फेरि केही नयाँ सपना देखियो कि भनेर सोद्धछे । ऊ दाजुले आफूलाई औषधोपचार गराएर स्वस्थ बनाउन चाहे पनि संसारमा बाँचेर केही फाइदा नभएको बताउँछे । उर्मिलालाई पहिलादेखि नै पति फर्किएर आउँछ भनी सबैले आशा देखाइरहे पनि विश्वास छैन । ऊ प्रतिमासँग भन्छे-“तिम्रो भिनाजु, थाहा पायो ? ‘कहिले पनि फर्केर आउनु हुन्न ।-मैले सपना देखेको सबै झुटो कुरा गरेकी, तिम्रो भिनाजु...म बाँचितन” (मल्ल, २०५८, पृ.२) । पहिलादेखि नै कसैले कलकत्तामा र कसैले कानपुरमा पतिलाई देखेको हुँदा फर्किएर आउँछ भनी सान्त्वना दिने गरेका छन् तर यस्ता कुरामा उर्मिलालाई अलिकति पनि विश्वास छैन । यसैगरी उसलाई भारतमा गेरु कपडा लगाएर हिँड्दै गरेको, सुट लगाएर हिँडेको भनेपछि विश्वास अझ घटेको छ । पतिको वियोगबाट आक्रान्त भएकी हुँदा प्रेमविह्वलता उत्कर्षमा पुगेको छ । ऊ जीवित भएर पनि असन्तुलित मानसिकताले गर्दा लासजस्तै मृत जीवन व्यतीत गर्दै आएको छ (शाह, २०५४, पृ.६०) ।

उर्मिला अस्वस्थ बन्दै गएर धेरै डर लाग्दा सपना देख्ने गरेकी छ । ऊ सपनाका कुरा यसरी सुनाउँछे- “सधैं ढोका घचघचाउन आउँछ, ढोका खुल्छ । उहाँ खाटमा बस्न आउनुहुन्छ र मलाई कानमा सुटुक भन्नुहुन्छ - ‘म आएँ ।’...म भसङ्ग बिउँभन्छु । ... अर्को सपना देखेँ भने मलाई डर लाग्छ, पाप लाग्छ ।” (पृ.३) यसरी सपना देख्नुमा कुनै कुनै मानसिक कारण हुने गर्दछ । सपनामा आउने कुराले मानसिक इच्छा व्यक्त गरिरहेको हुन्छ । जीवनसँग सम्बन्धित राम्रा वा नराम्रा प्रसङ्गहरू सपनामा आउने गर्दछन् । सपनाले मानसिक इच्छा पूर्ति गरिरहेको हुन्छ (फ्रायड, सन् २००४, पृ.११८-११९) ।

उर्मिलालाई मानसिक विकृतिले सताएको देखिन्छ । मानसिक असन्तुष्टिका कारण असामान्य घटनाहरू सपनामा आउने गरेका छन् । जब पतिको सान्निध्यताबाट अलग हुन्छे । त्यसै अवस्थादेखि मानसिक विकृतिको विकास भएको पाइन्छ । असम्भव सपना देखेर त्रसित बनेकी उर्मिला कोठामा बस्न नसकेर सहाराको आवश्यकता ठान्दै बाहिर निस्कन्छे । ऊ सपना देखेको प्रसङ्ग प्रतिमालाई यसरी सुनाउँछे -“उहाँलाई मैले मुर्दा भएको जलाएको पनि सपना देखेछु । म रोएँ । छटपटाएँ- बिउँभन्दाखेरि डर लाग्यो... अहँ, अब म बाँचितन म मरेको दिनमा उहाँ आइपुनु भो भने ?” (मल्ल, २०५८, पृ.३) ।

नाटकमा उर्मिलाभित्र मनोविक्षिप्त अवस्थाका रोगीहरूले गर्ने असामान्य खालको कुरा गर्ने, चिन्ता, अस्थिरता र हीन भावनाको विकास भएको पाइन्छ । यस्ता रोगीहरूमा वास्तविक परिवेशको पहिचान गर्ने क्षमता भए पनि विस्तारै कमजोर बन्दै गएका कारण असङ्गत भय वा त्रास उत्पन्न हुन्छ (भण्डारी, २०६३, पृ.३१) । उर्मिला सपनामा पतिको मृत्यु भएको, जलाएको देखेर भयग्रस्त

बनेको उल्लेख गर्दछे । उसलाई पतिको प्रतीक्षा गर्दै बस्न ज्यादै कठिन भएको छ । ऊ कृष्णसँग बाटो हेरेर बस्दा पीडा भएको बताउँदै रोएर त्रसित बनेको कुरा व्यक्त गर्दछे । उसलाई मानसिक पीडा भएको हुँदा अत्यास लागिसकेको देखिन्छ । कृष्णका अनुसार उर्मिलाको मानसिक स्थिति दिनानुदिन विग्रदै गएको छ । मनोरोगकै कारण शारीरिक अवस्था कमजोर, जीर्ण र शिथिल हुँदै गएको पाइन्छ । समाजमा रहेको परम्परावादी व्यवहार परिवर्तन हुन सकेको छैन । उर्मिला रातभर मानसिक पीडाका कारण निदाउन नसकेर छटपटाइरहन्छे । उसलाई औषधी खाँदामात्र निद्रा लाम्ने गरेको हुँदा विक्षिप्त अवस्था आउँदै गएको देखिन्छ । मूर्च्छा पर्ने, दाहा किट्टने, अरूलाई असामान्य रूपमा हेर्नेजस्ता समस्या आउँदै गएका छन् । मनोविज्ञानका अनुसार यस्तो अवस्था पारिवारिक सम्बन्ध विच्छेद भएर हुने गर्दछ । परिवारबिच वियोगको अवस्था आएपछि व्यक्तिमा मनोरोग लाग्दछ । उसलाई कुनै सामान्य कुराले त्रसित बनाएर चिन्ताले सताउने गर्दा असुरक्षित भएको सोच्दैजादा असामान्य अवस्थाले सताउने गर्दछ (सुलेमान र तैबाब, सन् २००४, पृ.२१३) ।

उर्मिला कोठामा सुतिरहेका अवस्थामा चिच्याउँदै बाहिर निस्किएर अब एकलै सुत्न नसक्ने अवस्थामा पुगेको बताउँछे । मानसिक पीडा हुँदासमेत स्वास्थ्यका सम्बन्धमा अरूले सोझा बेस छ भने पनि उसलाई असङ्गत भयले सताएको छ । ऊ कोठाभित्र बस्न नसक्नुको कारण शङ्करलाई यसरी सुनाउँछे - “म भित्र सुतिरहेकी थिएँ । अहिले भर्खर । कसो-कसो मेरो आँखा खुले जस्तो भयो-मलाई आफू ब्यूँझँजस्तो लाग्यो-अनि एकैछिनपछि दलिनको प्वालबाट तिम्रो भिनाजू विस्तारै चियाउन आउनु भो- विस्तारै ओर्लनु-अनि के भो-के भो अकस्मात भित्ताबाट पो विस्तारै एउटा माउसुली सँदै सँदै आयो । मेरो शरीर सिरिङ्ग, जिङ्गिङ्ग भो, त्यो माउसुली बिस्तारै जिभ्रो निकाल्दै मेरो खाटमाथि चढ्यो, मेरा औँलाहरूबाट हातमाथि चढ्यो, मेरो घाँटीसम्म आयो, अनि त साना-साना माउसुलीहरू मेरो सर्वाङ्गमा सर्न घिस्न थाले, म आत्तिएर कराएँ” (मल्ल, २०५८, पृ.२३-२४) । उर्मिला यसरी असामान्य बन्दै गएको छ । ऊ भयग्रस्त अवस्थामा बाँचेर छटपटाएकी छ । एकलै कोठामा बस्न नसक्ने कुरा सुनाएर अभ्र कमजोर बन्दै गएको छ । शङ्करका अनुसार मानसिक र शारीरिक अस्वस्थता देखापर्न लागेपछि नै यस्ता विकृत दृश्यहरू सपनामा आउने गर्दछन् ।

उर्मिला चेतनाहीन अवस्था विकास भएकाले निदाउन सक्दैन । चिन्ताग्रस्त बन्दै गएको हुँदा मनस्थिति विकृत बन्दै गएको छ । उसलाई विकृत सपनाले सताएको हुँदा त्रास र घृणाजन्य प्रसङ्गहरू आउने गरेका छन् । ऊ आफ्नो पीडा सुनाउँदै भन्छे- “अस्तित्तन सर्प देखेँ, आजकल यो माउसुली -माउसुली । मलाई धिन लाग्न लागिसक्यो, निदाउन पनि ...अहिले सम्म जीउमा माउसुली चढेजस्तो लाग्छ ।” (पृ२४) चिन्ताले सताउँदै गएको हुँदा मानसपटलमा रहेका अनेक भावना बाह्य व्यक्त हुन थाल्दछन् । तिनै अचेतन मनमा रहेका अव्यक्त चाहनाहरू सपनामा विभिन्न वस्तुका रूपमा प्रकट हुन्छन् । त्यस्ता वस्तुहरू विपरीत जननेन्द्रियको आकार र स्वरूपमा देखापर्दछन् । सपनामा पुरुष जननेन्द्रियको प्रतीकका रूपमा अनेक वस्तुहरू देखापर्ने गर्दछन् । त्यस्ता मिल्दाजुल्दा आकारका प्रतीकहरू लौरौ, छाता, खाँबो, रुख, चक्कू, छुरा, पेस्तोल, साप, माउसुली आदि पर्दछन् (फ्रायड, सन्२००४, पृ.१४२) । उर्मिलाले सपनामा पति, माउसुली, सर्प देखेको प्रसङ्ग उल्लेख गरेकी छ । माउसुली जिभ्रो निकाल्दै, औँला, हात हुँदै घाँटीसम्म सँदै आउनु, माउसुलीका बच्चाहरू शरीरभरि देखापर्नुमा उर्मिलामा अतृप्त कामेच्छा रहेको पाइन्छ ।

उर्मिलालाई माउसुली, सर्पदेखि घृणा लाग्न थालेको छ । घृणाकै कारण उसलाई बान्ता होलाजस्तो हुन्छ । ऊ पति आउने प्रतीक्षा गर्दागर्दै निराश भएकी हुँदा ऊ आउने, नआउने कुरा सम्भन पनि चाहन्न । उर्मिला पुस्तक पढेर बस्न खोज्दछे तर पढ्दापढ्दै सपना देख्न थाल्दछे । उसलाई सधैं सपनामा माउसुली, सर्प आएर सताउने गर्दा जीवनदेखि दिक्क लाग्दछ । उर्मिलामा स्वप्न विभ्रम भएको छ । माउसुलीले शरीर स्पर्श गर्नु, जीउमा घिसिएको देख्नुमा असामान्य दृष्टि र स्पर्श संवेदनाका विभ्रमहरू रहेको पाइन्छ । उर्मिला यिनै विभ्रमद्वारा सताइएकी हुँदा अचेतन अवस्थामा व्यथित बन्दै गएको छ (रेमी, २०३३, पृ.६३) । उर्मिला कोठाभित्रबाट बाहिर निस्किएर प्रतिमासँग तिम्रो भिनाजु आउनु भयो भनेर खुसी प्रकट गर्दछे । उसलाई विमारले सताउँदै लगेको हुँदा विभ्रमका कारण शङ्करलाई पति ठानेर समाउँदै भन्दछे - “मलाई छाडेर किन जानुभएको तपाईँ यतिका वर्ष, मैले के बिराएँ । अब म तपाईँलाई छाड्दिन” (मल्ल, २०५८, पृ.३५) । यसरी मनोरोगका कारण भ्रम, मूर्च्छा र उत्तेजना वृद्धि हुँदै गएको देखिन्छ ।

उर्मिलालाई विरामले अधिक सताएको हुँदा पति फर्किएर आउने कुरामा विश्वास छैन । अब कहिल्यै पनि फर्कँदैन भन्ने कुरामा ढुक्क भए पनि केही बेरपछि अर्कै कुरा गर्ने विक्षिप्त अवस्थामा पुगेकी देखिन्छे । उसलाई पति आउँछ भन्ने आशा गर्दै बाँच्नुभन्दा आउँदैन भन्ने निश्चित भए ढुक्क हुन पाइन्छ भन्ने लाग्दछ । उज्यालामा शङ्करका छेउमा बसे पनि माउसुली आएको भनी पुनः कोठाभित्रै बस्छु भन्दछे । उसलाई आफू के गर्दै छु भन्ने होस नभएको हुँदा जे मनमा आयो त्यही कुरा व्यक्त गर्दछे । क्षणभरमै कुरा फेर्ने हुँदा उर्मिला विक्षिप्त अवस्थामा पुगेकी देखिन्छे ।

शङ्करका अनुसार पति आएको कल्पना गर्दागर्दै परिवर्तन भएकाले उर्मिलाका सामु माउसुली आउने गर्दछ । ऊ यस्तै कल्पना वा सपना देख्नुभन्दा बढ्दा उसका जीवनमा अन्य कुरा केही पनि छैनन् । यस्तो सपना देख्नुमा पतिवियोग नै प्रमुख कारण भएको ललित बताउँछ । व्यक्तिलाई असाध्य प्रिय लागेको वस्तु पनि घृणित र तुच्छ बनेर आउने गर्दछ । जीवनमा घृणित वस्तु पनि प्रिय हुने र प्रियवस्तु घृणित बन्ने अवस्था आउँछ । मानसिक रूपमा व्यथित बनेकी उर्मिला शरीर स्वस्थ भएको बताउँछे । ऊ उत्तेजित बन्दै गएर कृष्णसँग पति फर्किएर आउने कुरामा बाचिरहेको बताउँछे । आउने कुरामा जोडदिदै निदाउन लागेका समयमा शरीर हल्का भएको हुँदा आफू मर्दिन भनी सुनाउँछे । उर्मिला कृष्णसँग असामान्य कुरा गर्दै भन्छे -“रूखको छायामुनि आएर प्रतिमाको भिनाज्युले मलाई बोलाउनुभो-म बिउँभिरहेकी थिएँ । उहाँले हाँसेर भन्नुभो-‘तिमी किन तस्यो ?’ तिमी मलाई पछिरेहन सक्तिनौ ?’ मैले भने म आजसम्मन कतै नगएर सधैं पछिरेरहिछु । बिहानदेखिन् बेलुकासम्मन् घाम लाग्छ, डुब्छ । ... म मर्दिनँ मलाई बचाउनुस् ।” (पृ.५५) यसरी चैतन्यहीन भएर कुरा गर्दै गएकी उर्मिला मृत्युतर्फ धकेलिन गइ गएको छ । ऊ पतिलाई पछिरेहेकी हुँदा जीवनमा घाम लागेर उज्यालो हुने र बगैँचामा ढकमक्क फुल फुल्दा आकर्षक लाग्ने कुरा सुनाउँछे ।

उर्मिला विभ्रमका कारण पति आउने प्रतीक्षामा बसेर एकोहोरो पाराले हेर्ने र पति आएपछि हात समातेर रुने कुरा गर्दागर्दै पीडा बढ्दै जान्छ । सकिनसकी बाँच्दछु भन्दैगर्दा उसको चैतन्य नै शून्य बन्दै जान्छ । पति आउँदा ढोकैमा बसिरहेका अवस्थामा जीवनमा घाम लागेर न्यानो हुने कुरा गर्दै गएकी उर्मिलाको जीवनलीला समाप्त हुन्छ ।

प्रतिमा

प्रतिमा विधवा भएर पनि बाँच्नु परेकोमा जीवनदेखि दिक्क लाग्ने गरेको बताउँछे । पतिको मृत्यु भए पनि मनका चाहनाहरू जीवितै छन् । त्यसैले सबैभन्दा प्यारो वस्तुलाई घृणा गर्ने र घृणित वस्तुलाई मन पराउने गरेको देखिन्छ । (पृ.६२) उसलाई जीवनमा सधैं मृत व्यक्तिको स्मरण गर्दै बस्नुपर्दाको पीडाले सताएको देखिन्छ । दोस्रो विवाह गर्न सामाजिक परम्पराले अवरोध गरेको हुँदा उसका मनमा रहेका अतृप्त कामेच्छाहरू दमित भएका छन् । ऊ आफूलाई मुर्दाकी स्वास्नी भन्दै जिउँदो लास भएको ठान्ने असामान्य चरित्रका रूपमा रहेकी छ । नेपालमा सतीप्रथा रहिरहेको भए सधैं यस्तो पीडा भोगेर बस्नुपर्ने थिएन । जीवन भरको दुःख खप्नुभन्दा एकछिन दुःख सहँदा छिट्टै लाससँगै संसारबाट मुक्ति मिल्थ्यो भनी मृत्युवरणलाई रुचाएको देखिन्छ । प्रतिमा आफूले मनपराएका र राम्रोलागेका व्यक्ति, वस्तुले छाड्दै गएपछि पीडा भोग्न बाध्य भएकी छ । ऊ आमालाई माया गर्थी आमाले छाडेपछि एकली भई, अनि विवाहपछि पतिको मृत्यु भयो, आफूसँग भएको विरालो मरेपछि मुसु ल्याएर पाली त्यसले पनि छाडेपछि मरेको मुसु घाटीमा बेने असामान्य अवस्थामा पुगेकी देखिन्छे ।

राधाकृष्ण

जिउँदो लास नाटकमा राधाकृष्ण पनि असामान्य पात्रका रूपमा देखापर्दछ । ऊ मनोरोगद्वारा ग्रसित बनेको हुँदा असामान्य बन्दै गएको छ । ऊ आफ्ना सबै इन्द्रियहरू अस्वस्थ बनेका हुँदा सत्य, असत्य छुट्ट्याउन नसक्ने अवस्थामा पुगेको सुनाउँछ । राधाकृष्ण सधैं आफू जे हो त्यही बताएर यथार्थ कुरा गर्न खोजे पनि सकिरहेको छैन । मानिसहरू जुन रूपमा छन् त्यही रूपमा हेर्न चाहे पनि सम्भव हुन सकिरहेको छैन । ऊ बोल्दाबोल्दै अनुहारको स्वरूप नै असामान्य देखिन्छ । आफू केही दिन यता मानसिक विरामी भएको बताउँछ । उसलाई विरामी भएको अनुभव हुन थालेको छ । उसको मानसिकता असामान्य बन्दै गएको छ । लाम्चोलाई चेप्टो, थेप्टो अनुभव हुनथालेको बताउने राधाकृष्ण वास्तविकताको बोध नभएर चिन्तित बनेको देखिन्छ । असामान्य अवस्थाको ज्ञान भएको कुरा ललितलाई सुनाउँछ -“क्लासमा सबै स्टुडेन्स पढिरहेका थिए ।... ब्ल्याकबोर्डमा लेख्न थालें, अकस्मात् मलाई लाग्यो म यस्तो ठाउँमा उभिरहेको छु जुन मसान हो । फरक्क फर्किएर हेर्ने-वास्तवमा सारा मेरा सामुने मुर्दाहरू बसिरहेका थिए, जसमा कुनै किसिमको गति थिएन ।” (पृ.३०) कक्षाकोठा हेर्दा वास्तविकताको बोध भएपछि आफू भ्रमको सिकार भएको ठान्दछ । उसलाई यस्तो भ्रमले सताउने कारणको बोध हुन सकेको छैन । पछिल्ला केही दिनदेखि यस्तो समस्याले सताइरहेको छ ।

यसरी नाटकमा पात्रहरू मनोविकृतिद्वारा असामान्य बन्दै गएका छन् । मनोकाङ्क्षा अतृप्त भएकै कारण अनेक विकृतिहरू देखापर्ने गर्दछन् । उर्मिला, प्रतिमा, राधाकृष्णजस्तै शङ्कर, ललितमा पनि असामान्य कुरा गर्ने स्वभाव देखिएको छ । यहाँका केही पात्रहरू आफूलाई मुर्दा ठानेर निराशा व्यक्त गर्दछन् ।

निष्कर्ष

विजय मल्लको जिउँदो लास नाटकमा पात्रका असामान्य व्यवहारको चित्रणका साथै जीवनमा परिवर्तन आउनुपर्छ भन्ने विचार व्यक्त गरिएको छ । उनी व्यक्तिमा रहेका सामान्य, असामान्य अवस्थालाई नाटकमा चित्रण गर्दछन् । मल्लको जिउँदो लास नाटकमा विवाहपश्चात् पति वियोगमा बसेका नारीहरू र पुरुषका असामान्य व्यवहार, विचार एवम् भावना प्रस्तुत छ । उर्मिला पति छ वर्षदेखि

घर छाडेर हिँडेको हुँदा वियोगमा परेकी छ । उसलाई आउँछ भनेर सबैले आशा देखाउने गरे पनि मानसिक पीडा भइरहेका छ । पतिको प्रतीक्षा गर्दागर्दै मानसिक विकृतिको विकास भएको हुँदा असामान्य अवस्था सिर्जना भएको छ । उसले वियोगमा बाँच्नुभन्दा मृत्युलाई रोजेको देखिन्छ । उर्मिला कोठामा एकलै सुतेपछि असामान्य खालका सपना देख्दा त्रसित भएकी छ । पति आएको, आफूसँग बोलेको, मृत्यु भएको जस्ता प्रसङ्गहरू सपनामा आउने गर्दछन् । माउसुली दलिनबाट सदैँ आएर शरीरमा चढेको, सर्प देख्ने गरेको बताउँदै आएकी उर्मिला असामान्य अवस्थाकै कारण मृत्युवरण गर्न पुग्दछे ।

प्रतिमा विवाहपछि पतिको निधन भएकाले एकल जीवन बाँचिरहेकी छ । ऊ आफू मृत पतिको सम्भनामा बाँचेकी हुँदा लासकी स्वास्नी ठान्दछे । उसले माया गरेका व्यक्ति र वस्तु समाप्त हुँदै आएकाले चिन्ताका कारण असामान्य स्वभाव देखाउँछे । राधाकृष्ण जीवित व्यक्तिलाई मुर्दा र आफू बसेको ठाउँलाई स्मशान घाटजस्तो लागेको प्रसङ्ग सुनाउँछ । ऊ हेर्दा स्वस्थजस्तो देखिए पनि मानसिक अवस्था असामान्य बन्दै गएको छ । ललित र शङ्कर पनि आफूलाई लास भएको ठान्दछन् । यसरी नाटकमा पात्रहरूका असामान्य व्यवहार, विचार र भावना प्रस्तुत भएको छ ।

सन्दर्भ-सामग्री

- जयसवाल, सीताराम. (सन् १९६३). *मनोविज्ञान की ऐतिहासिक रूपरेखा*. हिन्दी समिति सूचना विभाग ।
- ज्ञवाली, भगवानचन्द्र. (२०६३). *असामान्य मनोविज्ञान परिचय*. विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- तिवारी, वरुणकुमार. (२०३०). मानसिक सङ्घर्ष कारण र निवारण. *मधुपर्क*. ६६ (९) ६७. .पृ.११-१६ ।
- तिवारी, वरुणकुमार. (२०३५). *मनोविज्ञानका प्रवर्तकहरू*. नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान. ।
- दीक्षित, नरेन्द्रमणि आचार्य. (सम्पा.) (२०६७). *अङ्ग्रेजी नेपाली साभ्ना संक्षिप्त शब्दकोश*. (आठौँ सं.) साभ्ना प्रकाशन.।
- पोखरेल. बालकृष्ण. (२०४०) *नेपाली बृहत् शब्दकोश*. नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
- फ्रायड, सिगमन्ड. (सन्२००४). *मनोविश्लेषण*. अनु. देवेन्द्र कुमार.राजपाल एन्ड सन्स ।
- भण्डारी, कृष्णप्रसाद. (२०५६). *फ्रायड र मनोविश्लेषण*. साभ्ना प्रकाशन ।
- भण्डारी, कृष्णप्रसाद. (२०६३). *मनको रोग*. साभ्ना प्रकाशन
- मल्ल, विजय. (२०५८). *जिउदो लास*. (पुनर्मुद्रित संस्क.) साभ्ना प्रकाशन ।
- रेमी, मुरारीप्रसाद. (२०३३). असामान्य मनोविज्ञानको परिप्रेक्षमा जिउँदो लास. *रूपरेखा*. १७ (१८८). पृ.६०-६६ ।
- शर्मा, रामनाथ. (सन्२००२). *मनोविज्ञान का इतिहास*. (नवौँ सं.). लक्ष्मीनारायण अग्रवाल ।
- शाह, नागेश्वर वैश्य. (२०५४). जिउँदो लास नाटकको कृतिपरक विवेचना. स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि.नेपाली केन्द्रीय विभाग ।
- सिंह, अरुणकुमार तथा सिंह, आशिषकुमार. (सन् २००२). *मनोविज्ञान के सम्प्रदाय एवम् इतिहास*. (चौथो सं.). मोतीलाल वनारसीदास ।
- सिंह, लाभ. तिवारी, गोविन्द. (सन्२००१). *असामान्य मनोविज्ञान*. विनोद पुस्तक मन्दिर ।
- सुलेमान, मुहम्मद, तैबाब, मुहम्मद. (सन्२००४). *असामान्य मनोविज्ञान*. मोतीलाल वनारसीदास ।